

Překladatel Emil Saudek a jeho význam pro českou literaturu

8.3.2023 - | Grantová agentura ČR

Saudkova překladatelská a kulturně zprostředkovatelská činnost byla spojena s Vídní přelomu 19. a 20. století, kdy sice docházelo k úžasnému rozkvětu moderního umění, avšak bezprostředně po rozpadu habsburské monarchie a vzniku Československa v roce 1918 byl význam podunajské metropole pro rozvoj české kultury vytěsňován. Zásadní cézuru v kolektivní i rodinné paměti pak způsobil nástup nacismu a holokaust, který tragicky poznamenal značnou část Saudkovy rodiny. Ani komunistický režim příliš nepřál výzkumům zaměřeným na židovské intelektuály pohybující se mezi češtinou a němčinou. Tyto trhliny v paměti se rozhodl zaplnit mezioborový týmový projekt „Emil Saudek a židovsko-česko-německé interakce v kreativním prostředí Vídně, podpořený Grantovou agenturou ČR, vedený Lucií Merhautovou a Michalem Toporem a řešený ve spolupráci Masarykova ústavu, Archivu AV ČR a Institutu pro studium literatury.

Rodinné zázemí

Emil Saudek, překladatel z češtiny do němčiny, kulturní prostředník, esejista, publicista a bankovní úředník se narodil židovským rodičům v roce 1876 v Jihlavě. Své dětství prožil ve vsi Polnička západně od Žďáru nad Sázavou spolu se svými dvěma sourozenci – starším Karlem (jeho vnuci jsou známý fotograf Jan Saudek a malíř a kreslíř Kája Saudek) a sestrou Růženou, provdanou Schwarzkopfovou, která zůstala v Polničce hospodařit na rodinném statku. Karel vystudoval obchodní školu v Jihlavě a usadil se v Děčíně. Ze sourozenců získal Emil nejvyšší vzdělání – v roce 1895 složil maturitu na německém gymnáziu v Jihlavě a poté vystudoval práva ve Vídni. V roce 1903 se oženil s Elsou Groag, jejíž rodiče pocházeli z Moravy, ona však již vyrostla v Linci, kde její otec působil jako profesor francouzštiny a angličtiny na reálném gymnáziu. V roce 1904 se Saudkovým narodil syn Erik Adolf, později významný překladatel z angličtiny a němčiny do češtiny, teatrolog a publicista.

Elsa Saudková a Emil Saudek v Mariánských Lázních ve dvacátých letech 20. století (pozůstalost Emila Saudka).

Multikulturní Vídeň přelomu 19. a 20. století

Vídeň byla na konci 19. století čtvrtým největším evropským městem, které se rychle modernizovalo a rozpínalo pod neustálým přílivem nových obyvatel ze všech koutů monarchie. Saudkovy studentské zápisky prozrazují prvotní šok z nového prostředí, natolik odlišného od rodné Vysočiny, a hledání opor především v umění. „Každý z nás prožívá v duši velký hlad a bídu, jsme jak ptáci v zimě. Pouze básníci se s námi dělí o chléb,“ píše německy v prvním dopise básníku J. S. Macharovi, který ve Vídni v té době žil. Prostřednictvím umění se Saudek snažil porozumět životu a najít si svou cestu a její smysl. Trvalo však více než desetiletí, než se z plachého obdivovatele českých básníků (vedle Machara hlavně Otokara Březiny) stal překladatelem, začal přednášet o literatuře v různých českovídeňských spolcích a publikovat v českém i německém tisku ve Vídni i v Praze.

Právě tyto mnohostranné aktivity stejně jako spolupráce s dalšími překladateli i vzájemné konkurenční vztahy byly důležitým předmětem výzkumu. Ten ukázal nezastupitelnost překladatelů a překladatelek pro propagaci české literatury v německojazyčném prostředí. Důležité byly nejen jejich jazykové znalosti, překladatelské schopnosti a pojetí překladu, ale i kontakty s německy

píšícími spisovateli, s redakcemi časopisů a nakladatelstvími. Zároveň překladatelství nebylo ještě profesí, která by měla jasná pravidla, často nebylo ani honorované. Saudkův příklad také ukazuje na klíčovou roli židovských prostředníků, kteří se pohybovali na pomezí kultur a propojovali různé jazykové, literární a názorové okruhy.

Saudek se přátelil s řadou známých autorů a autorek jako Otokar Březina, Ivan Olbracht, Růžena Svobodová, Franz Werfel, Stefan Zweig nebo Hugo Sonnenschein, stejně jako s mnoha dalšími, méně známými či pozapomenutými osobnostmi literárního a novinářského světa. Zásadní pro jeho zprostředkovatelskou činnost bylo multikulturní prostředí Vídně, v němž se tvůrci a zájemci o umění setkávali v nejrůznějších, ať již oficiálních či neformálních, veřejných či soukromých prostorech – Saudek tak pravidelně navštěvoval kavárny, včetně proslulého Café Central, spolkové místnosti, ateliéry umělců (především malíře Arnošta Mandlera), bydliště přátel (Machara, Olbrachta, Jaromíra Doležala) a výstavy a přednáškové sály. Jako dobrý organizátor se podílel na přípravě různě pojatých literárních večerů nebo o nich psal v češtině či němčině.

Na základě svých zkušeností postupně rozvinul koncept Vídně jako „mostu do Evropy“ pro českou literaturu, přičemž přes Vídeň měla česká literatura nejen procházet dále do Německa (tento směr sledovala i většina vídeňských autorů), ale nejdůležitější měla být výměna poznatků probíhající mezi vzdělanými lidmi každodenně přímo na tomto velkém rušném mostě, křižovatce jazyků a kultur celé monarchie.

Saudek patřil k těm pokrokovým a humanisticky orientovaným intelektuálům, kteří na počátku 20. století věřili v sociální reformy a budoucí demokratizaci monarchie, ač to na první pohled zní jako protimluv. Věřil, že překlady mají důležitý kulturněpolitický význam a přispívají k uznání české kultury ze strany německy mluvících obyvatel, a vůbec k proměně vzájemných, politicky komplikovaných vztahů k lepšímu.

Jedno z mnoha míst, kde se Emil Saudek v předválečných letech setkával s umělci a novináři, představoval vídeňský byt slavisty Jaromíra Doležala. Na fotografii jsou zachyceni – horní řada zleva: Bohuš Vybíral, Jaromír Doležal, Miloslav Hýsek, Emil Saudek; dolní řada zleva: Hugo Sonnenschein, Josef Karásek, Melanie Karásková, J. Z. Raušar (pozůstalost Emila Saudka).

Emil Saudek a Otokar Březina

Emil Saudek měl celoživotně hluboký vztah k poezii Otokara Březiny, přeložil jeho sbírku *Ruce* (*Hände*, 1908), ve spolupráci s Franzem Werfelem pak sbírku *Větry od pólů* (*Winde vom Mittag nach Mitternacht*, 1920) a soubor esejů *Hudba pramenů* (*Musik der Quellen*, 1923). S básníkem se vídal osobně, věnoval mu řadu časopiseckých textů a v roce 1928 publikaci nazvanou příznačně *Pod oblohou Otokara Březiny*. „*Nejde o dějiny mé osoby, ale jen a jen o OB,*“ napsal v jednom z dopisů na počátku třicátých let, kdy pracoval na velké březinovské monografii, která však zůstala v rukopise. Březina byl pro něj velký mystický básník, jehož poezie a eseje prostřednictvím symbolického jazyka vyjadřovaly vztah člověka k univerzu, skryté souvislosti a cíle lidského konání napříč časem a prostorem (mezi první publikované překlady charakteristicky patřil Březinův esej *Cíle*).

Událost v dějinách překladu české literatury do němčiny představoval Saudkův překlad poslední Březinovy sbírky *Ruce*, který vyšel ve Vídni na podzim 1908 v krásném knižním vydání s výtvarným doprovodem Františka Bílka. Úspěchem byl již fakt knižního vydání, protože najít nakladatele v Rakousku či Německu pro neznámou malou literaturu se mnoha překladatelům totiž nezdařilo a překlady vycházely ponejvíce v tisku, mnohdy zůstaly v rukopise. Bibliofilie vydaná v umělecké tiskárně Morize Frische ve Vídni však okamžitě upoutala pozornost, mj. Stefana Zweiga, s nímž se Saudek následně sprátelil a seznámil jej s některými českými autory. Zweig, sám významný literární zprostředkovatel a překladatel z francouzštiny, Březina uchvátil a upozornil na překlad řadu svých

přátel v Rakousku i Německu. Napsal také o českém básníku esej do měsíčníku Österreichische Rundschau, v němž ocenil výjimečnost Saudkova překladatelského činu i to, že si troufl na překlad tak složité a podle něj výsostně moderní poezie.

Charakterizoval jeho přístup k překladu, který je věrný a služebný v nejlepším slova smyslu: „*Někdo musil jen přijíti, dokonce ani ne uchvatitel, básník nebo kouzelník slova, jen někdo unesený, věrný. Někdo, jenž nechtěl dílo mistrovati, chtěl býti jen služebníkem jeho, hlasatelem vyslaným s velikým poselstvím v dáli. Někdo, jenž slovo za slovem pečlivě převáděl, jenž sám sebe umlčel, abychom lépe vnímali hlas milovaného. Emil Saudek, který toto vše pro dílo Březinovo podstoupil, zachoval věrně vše, učinil raději násilí německé řeči než myšlence. A správně učinil: neboť krása veršů Březinových není pouhým uměním slova, básnické pleti, jež na fotografii doslovného převodu mizí, nýbrž hlubší krásou vnitřní harmonie, rytmu vášnivě pohnutých údů, daleko se rozklenující hudby velikých myšlenek. Nejen slovo jest u něho ohnivé a barvité, nýbrž v běl rozžhavená extáze skovala duši veršů v trvalou formu. Tato forma musila býti věrně podle smyslu zachována, neboť jest novým mezníkem v řadě těch, kteří usilovali o poslední poznání. Z prázdného jména zurčí symfonie, těsný žalář řeči povolil, horizonty s novými hvězdnými obrazy a záhadnými dálkami se modrají nad pobořenou zdí. A víme, že Březina je z velkých lidí Rakouska. Obdivuhodná, vítězná síla básnické myšlenky, která nejprve vlastní jazyk přemáhá a pak ve všech jazycích, jako v domácím stanu, má svůj domov a otčinu!*“ (Nalezen v překladu. Emil Saudek /1876-1941/, s. 171, o knize viz níže).

Situace post-paměti a problém historické interpretace

Emil Saudek zemřel v nemocnici 23. září 1941, jeho žena Elsa se o rok později nevyhnula transportu do Terezína a byla na podzim 1944 zavražděna ve vyhlazovacím táboře v Osvětimi. Jejich syn Erik A. Saudek období druhé světové války přežil, v podstatě za to vděčil své první manželce Evě Vrchlické (jeho druhá žena byla Věra Saudková-Davidová, neter Franze Kafky), zemřel však náhle v roce 1963 a nezanechal o svých rodičích hmatatelnější svědectví. Výzkum se tak vyrovnával s pamětí násilně a tragicky narušenou holokaustem. Zásadní pomoc představovala osobní pozůstalost Emila Saudka, poskytli ji Saudkovi potomci, kteří zároveň o svých prarodičích z otcovy strany neměli žádné bližší informace, nepoznávali je ani na dochovaných fotografiích.

V této situaci post-paměti bylo cílem objevit možné biografické stopy, porozumět Saudkově literární činnosti a jeho hlubokému a celoživotnímu příklonu k české poezii v dobových literárních, myšlenkových a kulturních souvislostech. Bylo nutné prozkoumat množství archivních dokumentů a stránku za stránkou projít dobové časopisy a deníky s vědomím, že mnohé již objevit či dovysvětlit nelze. Překvapením a odměnou bylo však nečekané množství textů, nejen překladů, ale i esejů, článků, dopisů, a dokonce Saudkových vlastních literárních prací, básní a povídek v češtině.

Díky podpoře Grantové agentury České republiky bylo možné výzkum provádět v poměrně velkoryse složeném mezioborovém týmu, jehož členkami a členy byli: bohemisté s přesahem ke germanistice Lucie Merhautová, Michal Topor a Václav Petrbok, germanista se zájmem o překladatelství Štěpán Zbytovský, bohemista s přesahem k estetice, filozofii a výtvarnému umění Josef Vojvodík, historička zabývající se židovskými dějinami Ines Koeltzsch a politolog zabývající se v projektu vídeňskými novináři a parlamentními zpravodaji Vratislav Doubek.

„*Od počátku bylo záměrem představit neznámou osobnost Emila Saudka jak v českém prostředí, tak zahraničním badatelům a dostat tak vlastně jeho vlastní zprostředkovatelské intenci. To se podařilo v řadě studií a dvou knižních publikacích,*“ dodává hlavní řešitelka projektu doktorka Merhautová.

Projekt podstatně přispěl k výzkumu dějin překladu české literatury do němčiny a ukázal nové možnosti, jak studovat činnost překladatelů v různých sociokulturních prostředích, nahlížet na ně nejen jako tvůrce překladů, ale vůbec předpokladů pro propagaci české literatury. Pro své výsledky

byl Grantovou agenturou České republiky hodnocen jako vynikající.

V časopise *Slovo a smysl* (2019/1) vyšla pilotní studie Michala Topora „Emil Saudek neboli homo translatorus“, dále v časopise *Svět literatury* (2020/62) stať „Emil Saudek a Otokar Březina: mezi překladem a exegezí“ z pera Josefa Vojvodíka, věnovaná Saudkově výkladu Otokara Březiny v kontextu novomystických proudů počátku 20. století. Štěpán Zbytovský pojednal Saudkovy a Werfelovy překlady Otokara Březiny z hlediska zastoupení české literatury v edičním plánu významného nakladatelství Kurt Wolff Verlag ve studii „Prager Vermittler und Übersetzer im Kurt Wolff Verlag“ uveřejněné ve francouzském časopise *Études Germaniques* (2020/1). Dvě komparativní studie publikovala Lucie Merhautová, jednak „Emil Saudek, Otokar Březina und Hugo von Hofmannsthal. Textgeflechte“ v ročence *Hofmannsthal-Jahrbuch zur europäischen Moderne* (2020/28), druhá vyšla pod názvem „Mauer oder Brücke? Deutsch-tschechische Vermittlungskonzepte am Anfang des 20. Jahrhunderts“ v německé publikaci *Arnošt Vilém Kraus (1859–1943). Wissenschaftler und Kulturpolitiker* (2021, ed. H. Březinová, S. Höhne, V. Petrbock) a zaměřila se na problematickou roli němčiny jako zprostředkovatelského jazyka české literatury, zohlednila přitom i první Saudkovy překlady v časopise *Čechische Revue*, redigované germanobohemistou Arnoštem Krausem.

Hlavní publikační výstupy však představují německá a česká monografie, které jsou různě koncipované. Publikace *Emil Saudek (1876–1941). Ein Vermittler zwischen Metropole und Provinz* (ed. Lucie Merhautová, Václav Petrbock, Michal Topor) vyšla v prestižním nakladatelství Boehlau jako 21. svazek ediční řady *Intellektuelles Prag im 19. und 20. Jahrhundert*. Soustřeďuje se především na Saudkovo vídeňské období a problém překladu a kulturního zprostředkování, obsahuje soubor vzájemně provázaných autorských studií všech členek a členů týmu. Česká publikace s titulem *Nalezen v překladu. Emil Saudek (1876–1941)* (ed. Lucie Merhautová, Michal Topor) sleduje život Emila Saudka a jeho rodiny ve větší šíři, kombinuje chronologicko-tematický přístup, prolínají se v ní výkladové pasáže s edicí takřka stovky dokumentů a je doplněna unikátní obrazovou přílohou.

<https://gacr.cz/prekladatel-emil-saudek>